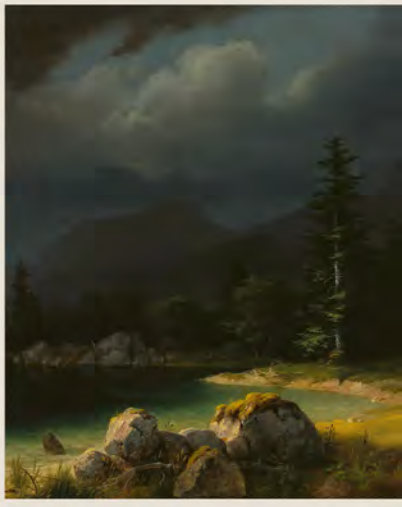
Igor Grdina

Med zemljo in zvezdami

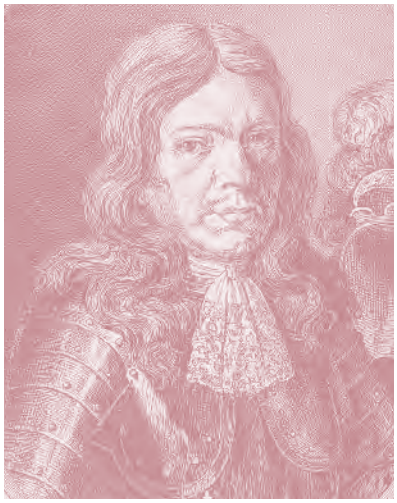

1857

Igor Grdina

Med zemljo in zvezdami

1851
Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba

Avtor in založba se zahvaljujeta ustanovam,
ki so dovolile objavo slikovnega gradiva iz svojih zbirk.

Avtor se zahvaljuje dr. Antonu Veluščku, dr. Gregorju Pobežinu,
dr. Stanetu Grandi in dr. Ferdinandu Šerbelju za pozorno branje delov rokopisa.
Seveda tudi za intenzivne diskusije o njih.

Vse napake, ki so ostale v knjigi, so zgolj avtorske.

VSEBINA

OD KAOSA PRETEKLOSTI DO KOZMOSA ZGODOVINE 9

Zgodovina: stalnice in prelomi 11

Abeceda razumevanja 25

Umetnost ustvarjanja in veščina interpretacije 45

NA NAŠIH POLDNEVNIKIH 65

Pota vodijo v Rim 67

Dežele 81

Narod jezikoslovcev in mejniki njegove zgodovine 103

Na noge, Slovenci! 119

Kdor ima v svojem grbu zvezde, naj se tudi vzpne k njim 139

OD KAOSA PRETEKLOSTI DO KOZMOSA ZGODOVINE

ZGODOVINA: STALNICE IN PRELOMI

Zgodovina je bila dolgo časa drugo ime za najimenitnejše dosežke posameznih obdobij. Še posebej za najtrajnejše, ki so bili obenem najopaznejši, saj so jih mogle spoznati tudi generacije pozneje rojenih ljudi. Zgodovinopisci, ki so nekoč, v dobi kar najbolj razširjenega analfabetizma, pripadali malоštevilnim *ljudem peresa*, so se večinoma ustavljali samo ob izjemnostih. Ob vrhuncih. Zdelo se jim je, da se običajnost različnih rodov ponavlja ali le neznatno spreminja, zato je bila občutena kot nekakšna neukinljiva sedanjost, ki je ni treba pojasnjevati.

Šele modernizacija, ki se je ob nakazovanju novega veka na Apeninskem polotoku in v nekaterih deželah ob Atlantiku začela kot spontan proces, nato pa se je v 18. stoletju marsikje preobrazila v državno politiko – reforme so v kratkem času spremenile obraze Ruskega imperija, Prusije in habsburške monarhije –, je povzročila, da je vse več otrok živelo v opazno drugačnih razmerah od tistih, v katerih so se spletale oziroma trgale niti vsakdanjosti njihovih mater in očetov ter dedkov in babic. Zgodovina je najkasneje odtlej morala govoriti tudi o ljudeh, ki niso v ničemer izstopali. Nepremakljive točke, na katerih bi bila zasidrana vednost o njihovih življenjih, so hitro izginjale.

Na Slovenskem se je reformska doba začela v času kratke vladavine cesarja Jožefa I. (1678–1711), ki je med srdito vojno za špansko dediščino (1701–1712), katere bojišča so bila razsejana po več kontinentih, morjih in oceanih, zaznal najrazličnejše slabosti svojih dežel na jugovzhodu Svetega rimskega cesarstva in na območju ogrsko-hrvaškega kraljestva. Nadaljevala se je s prizadevanji njegovega brata Karla VI. (1685–1740) za prostorsko, blagovno in finančno povečanje obsega trgovanja. Glasbeno nadarjeni monarh pri uresničevanju svojih načrtov sicer ni imel posebej srečne roke, vendar je razumel duha časa in njegove potrebe.

Vrhunec so reforme doživele v dneh vladavine državne in deželne *matere* Marije Terezije (1717–1780), ko so spremembe že posegle v življenje vsakogar. Nekatere od njih – kakor splošna šolska obveznost – so bile uresničene šele po več kot stoletju. Jožef II. (1741–1790) je reformne napore v desetletju samostojne vladavine skušal stopnjevati, vendar je njegova preobraževalna ihta, ki si je dala opraviti celo s predpisovanjem ograjevanja okenskih polic, naletela na odpor zelo različnih ljudi. Uradnikov, ki bi *potrebno ukazali, pomanjkljivo izboljšali in opuščeno kaznovali*, je bilo preprosto premalo, da

bi lahko do zadnje pičice uveljavili monarhovo (samo)voljo. Po drugi strani je bilo iz ospredja odrinjanega tradicionalnega plemstva, katerega moč se je krhala in nazadnje tudi povsem otopela, nezadovoljnih tradicionalističnih duhovnikov in redovnikov ter razočaranih razsvetljencev preveč, da bi jih birokrati mogli docela preglasiti. Tako sta za prihodnost ostala le *Tolerančni patent* (1781, 1782) in cesarjeva odprava osebne odvisnosti podložnikov od fevdalnih gospodov (1782), s čimer so tudi ljudje v slovenskem prostoru naredili odločilni (pol)korak od tlačanov do državljanov.

Ne glede na to, da je pozneje vnema po izboljševanju vsega na hodnikih oblasti po izbruhu velike francoske revolucije (1789) popustila, je vrtenje sveta ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja že občutil slehernik. Grški osvobodilni boj je podprl tudi Ruski imperij, ki se je sicer zavzemal za zamrznitev razmer ter odnosov med ljudmi in državami. Celo konservativizem se je tedaj začel spreminjati: vse manj je bil obramba obstoječega reda, čedalje bolj pa iskanje trajnih rešitev, ki jih ni bilo treba nenehno predrugačevati. Življenje je postajalo dinamično – kakor je na šegav način opozarjala Prešernova *Pesem od železne ceste*, ki leta 1845, ko je v Bleiweisovih *Novicah* prvič ugledala luč sveta, ni bila samo duhovito zašpičena dialoška zabavljivka, temveč pravcati manifest novosti, hitrosti in različnih mnenj. Pa hkrati tudi napad na vsakršno negibnost. A življenje je bilo tedaj še vedno predvidljivo. Domišljija, ki se je nekoč ukvarjala z vizijami in čarovnijami, se je usmerila k predstavam o prihodnosti. Veliko se je razmišljalo o tem, kako bo videti svet tri ali štiri generacije pozneje. Ruski imperij naj bi imel okoli leta 2000 – tako so računali pred prvo svetovno vojno – okoli 500 milijonov prebivalcev. Združene države Amerike in Argentina so prav tako veljale za dežele prihodnosti. Britanski imperij, ki je bil največja politična tvorba oziroma sistem na svetu, se je zdel samozadosten. Marsikdo je sodil, da naj bi od drugih ne potreboval ničesar. Ne stvari, ne ljudi, ne idej.

1. Arhitekt Maks Fabiani (1865–1962)

Posamezniki pa so si na večer 19. in ob zori 20. stoletja celo že uspeli zamisliti prizore iz življenja ljudi komaj predstavljivo daljne prihodnosti. Arhitekt Maks Fabiani (1865–1962) je o poti sveta v zarje, ki še niso zasvetile, denimo zapisal:

Do leta 2000 /…/ si lahko obetamo, da bodo presežena velika nasprotja /…/ med narodi, ti pa se še ne bodo odpovedali uporabi sile pri zagotavljanju obrambe. V tem obdobju se bo začel prehod od rasne kulture h globalni; vzpostavljali se bodo nove povezave med narodi in uvajal enoten jezik, ki ga bodo vsi razumeli. /…/

Sistematično bodo razvijali intuicijo in tenkočutnost. /…/

Poglobljeno bo preučevanje narave. V vsakdanjem življenju bosta povzdignjeni satira in zabava. Občutek za vzajemnost se bo izostril. Vsakdo se bo zavedal različnosti drugega in v tem užival. /…/

Začeli bodo uvajati prvo sintetično hrano.

Med letoma 2000 in 10.000 se zelo razvije človekova prodornost, oblikuje se nova zavest, ki se čuti del univerzuma.

Rodi se prava ljubezen, v najširšem pomenu besede, zato se razvijeta spoštovanje drugega in občutek za sodelovanje. /…/

Človek individuum, opremljen z veliko nakopičene energije, se lahko premika, kamor želi. Začenjajo se vesoljna potovanja. Potrjena je eksistenca drugih, od človeka bolj razvitih bitij na drugih planetih.

Nekoč zmerno vizionarski, a vseskozi solidni umetnostni svetovalec habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda (1863–1914) je ob koncu svoje študije *Akma*, katere objava se je zavlekla v čas po drugi svetovni vojni, predstavil razmišljanja, ki po drznosti niso zaostajala za idejami futuristov. Le da niso bila izražena v tako postavljaškem in brezobzirnem slovarju, kakor je bil značilen za Filippa Tommasa Marinettija (1876–1944) in njegovo vojsko, ki je niso motili samo spomeniki neminljive umetnosti iz stoletij med srednjim vekom in meščansko epoho, temveč tudi običajna prehrana. V Italiji zlasti *pasta*, ki menda dela ljudi nebojevite. Vendar je Fabianijevo misel na prihodnost bolj kot za arhitekta značilna analitična presoja vodila želja, ki je rasla iz osebne filozofije. Mojstrski načrtovalec stavb je – podobno kot mnogi veliki duhovi generacij, ki so se oblikovale v 19. stoletju – verjel v veliki red in smisel dogajanja na Zemlji. Pa tudi v smernost zgodovine. Zato se mu je zdelo mogoče celo izdelati dovolj natančen *koledar* prihodnjih dogodkov:

V letih 10.000–25.000 individuum prvič ugleda samega sebe. Začne se delitev človeka. /…/

Regeneracija sproži nov velik zagon človeške evolucije.

Na plan pridejo nova duhovna vprašanja. Kult prednikov dobi drugačen pomen in se projicira v prihodnost. /…/

V letih 25.000–100.000 se človeška družba radikalno preobrazi. Vsak individuum, z jasno vizijo končnega cilja, razvija svoje idealne lastnosti. /…/

V letih 100.000–500.000 /je življenje človeka/ skoraj povsem poduhovljeno. Giblje se neomejeno. Osnovna dejavnost človeka je konzultativna in kontemplativna. Stiki z drugimi planeti so redni. /…/

Prehod od zemeljskega življenja k zavestnemu univerzalnemu prodiranju v stvari je v polnem razmahu. /…/

Po letu 500.000 /… p/reobraženega človeka posrkajo nova združenja in življenja. Še zdaleč se ne spominja več naše zemeljske eksistence/./

Če pomislimo na to, v kako negotovih časih je Fabiani izdal svojo knjigo – leta 1946 je Gorica, v kateri je bila natisnjena, pripadala coni A Julijske krajine –, se zdijo umetnikovi sklepi kakor *dih z drugih planetov*. Nekaj podobnega je

2. Zgodovinar, izumitelj in gospodarstvenik Ivan Slokar (1884–1970)

mogoče reči tudi za zamisel *linguografije* Ivana Slokarja (1884–1970), ki bi ljudem na Zemlji omogočila sporazumevanje prek jezikovnih meja. Vsakdo bi se naučil le zapisovanja lastnega mišljenjskega toka s 138 znaki oziroma njihovimi kombinacijami. Govorjenje v različnih jezikih ne bi oviralo razumevanja: ljudi bi povezoval grafični izraz pojmov, ne glasov. A sijajna ideja avtorja, ki je v mladosti uspešno zagovarjal doktorata s področja zgodovine in finančne vede, vrh vsega pa je bil tudi eden od izumiteljev helikopterja, se je še po drugi svetovni vojni izkazala za tipografsko pretežavno, zaradi česar ni bilo mogoče preiti k natisu učbenikov za *linguografijo*. Tako je omejenost sodobnosti onemogočila eno od zamišljenih prihodnosti – kakor je že prej in kasneje mnoge.

Zgodovina je ne glede na dobre namene svojih oblikovalcev zmerom ubrala pot, ki se je oddaljevala od vizij, želja, hotenj, hrepenenj … Vedno je nanjo vplivalo veliko več ljudi, kot jih je pri svojih predvidevanjih mogla upoštevati pamet katerega koli Zemljana. Tudi vse generacijske predstave so bile pretesne za realistične okvirje misli o prihodnosti. Zgodovina je – kakor je že na večer 16. stoletja opozoril William Shakespeare (1564–1616) v drugem delu svoje imenitne igre o angleškem kralju Henriku IV. (1367–1413) – *v vseh človeških življenjih*. Pri tem pa se je treba zavedati, da bitja niso agregati in v vsakem trenutku v svoje okolje ne izžarevajo enake energije. Imajo voljo, ki neredko niha med zanosom in potlačenostjo. Želijo zdaj to, zdaj ono. Hrepenijo in često mislijo, da je v dobrih stvareh dovolj že hoteti, medtem ko drugi – manj idealistični – neutrudno delajo, saj vedo, da so odvisni le od lastnih kombinacij.

3. Janez Evangelist Krek (1865–1917). Razglednica, ki je izšla leto dni po njegovi smrti, ga prikazuje kot očeta slovensko-hrvaško-srbske nacionalne države. Kreka je upodobil slikar Maksim Gaspari.

A živahno premikanje igle na osebnem kompasu pri marsikom ni stvar razpoloženja, temveč načela. To ne velja samo za *fanatike oportunizma*, ki – kot *nemški železni* kancler Otto von Bismarck (1815–1898) ali prodorni premišljevalec zgodovine Fran pl. Šuklje (1849–1935) – na svoj politični mlin napeljujejo sleherno spremembo v valovanju časa. Tudi *ljudski tribuni* pri iskanju najboljših poti v prihodnost neredko povlečejo poteze, ki so glede na njihovo poprejšnje delovanje povsem nepričakovane. Tako so nasprotniki Janezu Evangelistu Kreku (1865–1917) nekoč očitali, da se celo njegove večerne misli razlikujejo od jutranjih, čeprav se je zmerom nesebično razdajal za ljudi, iz vrst katerih je izšel. Kot vodnik naroda malega števila pripadnikov se je v času, ki je bil očaran od kolikostne mogočnosti – marksisti so celo naravnost zatrjevali, da kvantiteta prehaja v kvaliteto –, moral oprijeti vsake, tudi najmanjše priložnosti za izboljšanje nezavidljivega položaja rojakov. Tako je med prvo svetovno vojno najprej iskal poti do odločujočih armadnih poveljnikov in upal, da bodo imeli absolutistično razmišljajoči možje z epoletami na ramah zaradi potreb učinkovitega bojevanja razumevanje za slovenske emancipacijske težnje, po uspehu ruske revolucije marca 1917 ter vstopu Združenih držav Amerike v veliki spopad slab mesec pozneje pa je zasukal krmilo velike politike v nasprotno smer. Premiki na evropskem vzhodu in v novem svetu so nakazovali, da bo demokracija v bližnji prihodnosti prevladala in zadala smrtni udarec vsem despotom in diktatorjem. Krek in njegovi najtesnejši sodelavci so ustvarili ozračje, v katerem se je na pomlad 1917 rodila *Majniška deklaracija*, tik pred smrtjo, ko se je njegova misel povzpela

najvišje, pa je bistvo svoje politike strnil v izrek *Suženjstvo je veleizdaja*. Tedaj se je znašel v nespravljivem nasprotju ne samo z mogočniki v uniformah, ki so mnogokdaj z nepremišljenimi ukazi v hipu zapečatili usodo stotisočev mobilizirancev, temveč tudi z obstoječo državno ureditvijo, ki je dopuščala zatiranje. Vladar in ministri so namreč ozkogledim vojaškim poveljnikom, ki so bili zazrti v oddaljene strateške cilje in toge taktične obrazce, prepustili odločanje o življenju, kaznovanju in smrti ljudi, katerih blaginja je pokazatelj (ne)uspešnosti naporov slehernega političnega voditelja. V letih groze in strahot gotovo ni bil nenačelen Krek – mož, ki je iskal rešitev iz največje stiske –, temveč svet, ki je odločanje o usodi milijonov potisnil v roke peščici.

V življenju ljudi pa ne prihaja do nenehnih sprememb samo zaradi vpliva mogočnikov ter lastnega razpoloženja in hotenj, temveč tudi zaradi spomina in razumevanja nekdanjih ravnanj. V zavesti posameznikov in skupin enkrat prevladujejo bridke in drugič spet opogumljajoče izkušnje. Smerokaze v prihodnost naravnavajo tako zgledi kot svarila. Zato ni čudno, da ljudje v različnih obdobjih življenja v podobnih situacijah ne ravnajo enako. Neredko pa čez leta razumejo izkušnje drugače, kakor so jih takoj potem, ko so jih vpisali v knjige svojih življenj. Do določene mere k temu sili vse odločneje prevladujoča predstava o smernem času, ki je v industrijski dobi začela preraščati dotlej kraljujoče dojemanje življenja kot nenehnega kroženja. Že v dobi, ki so ji tempo narekovali redoljubni meščani, so spremembe z ustvarjanjem vedno novih okoliščin onemogočale vztrajanje pri preizkušenih – tako rekoč podedovanih – rešitvah oziroma receptih. Janez Bleiweis (1808–1881), ki je po pravici veljal za vsestransko zadržanega in previdnega človek, vendar pa ob tem ni zanemaril tudi rastoče prevlade zaznavanja minevanja nad občutenjem trajanja, je sodobnike značilno opozarjal: *V diru časa vtone, /kdor/ z njim ne plava*. Če je v eno reko mogoče stopiti večkrat, v isto vodo, ki odteka po njeni strugi, zagotovo ni.

Po drugi strani so se mnogi vdali avtomatizmu in robotski logiki. Ameriški pesnik in romanopisec Wendell Berry (r. 1934) je že pred milenijskim prelomom poudarjal, da se bodo ljudje prihodnosti razlikovali po tem, ali bodo živeli kot bitja ali delovali kot stroji. Pri številnih je sprejemanje mehaničnih obrazcev nasledek komodnosti: edninsko mišljenje in (p)osebno čutenje sta vse prej kot sinonima za udobnost. A neredko so tudi časi polni vseskozi izmenjavajočih se groženj, ki privedejo do nagonskega ravnanja ali do nekritičnega posnemanja drugih – tako sodobnikov kot prednikov. V trenutkih skrajne izpostavljenosti, ki jih povzročajo samovolja mogočnikov, vojne, epidemije in najrazličnejše nesreče, mnoge ljudi prešine občutek, da je živeti pravzaprav smrtno nevarno; nuja po hipni reakciji na izziv onemogoči poglobljen in celovit premislek o najučinkovitejšem odzivu.

Prav tako ne gre spregledati pomena vse hitrejšega pretoka informacij in zviševanja ravni blaginje. Menjave življenjskih slogov in vodilnih idej so se skozi čas čedalje bolj povezovale z modnimi premiki in vse manj s premislekom o zadovoljevanju duhovnih in materialnih potreb. Križanje najrazličnejših modernizacijskih – in celo zgolj spreminjevalnih – pobud pa je sedanjost na začetku 20. stoletja začenjalo spreminjati v drugo ime za negotovost. Obdobje

svetovnih vojn je prineslo še tesnobo in strah, ki sta se po eksplozijah prvih atomskih bomb spremenila v trajno senco nad življenjem na Zemlji. V času kubanske krize oktobra in novembra 1962 so se ljudje dejansko spraševali, ali naslednjega dne svet še bo, ali pa bo bodo iz sovjetskih in ameriških oporišč in podmornic poleteli projektili z jedrskimi bojnimi konicami. Značilno je znameniti skladatelj in dirigent Leonard Bernstein (1918–1990) svojo drugo simfonijo za orkester in klavir, ki jo je imenoval po pesmi Whystana Hugha Audna (1907–1973) *Doba tesnobe*, napisal v letih 1948–1949 ter predelal 1965. Velike krize so minile, skrbi so ostale. A lahkomiselni so jih pozabili. Ne pa tudi umetnost.

Nič čudnega ni, da je zdajšnjost v drugi polovici 20. stoletja v zavesti milijonov ljudi brez posebnosti postala celo krhkejša in bolj lomljiva, kakor je bila nekoč – v časih predvidljivosti – prihodnost. Pri načrtovanju je postalo samoumevno, da se pozornost posveti tudi dejavnikom tveganja; misel o tem, kaj bi lahko šlo narobe, je postala skoraj enako pomembna kot sam cilj prizadevanj. Če se je pred prvo svetovno vojno le za redke stvari reklo, da se odvrtevajo s kalejdoskopsko hitrostjo – kar je pomenilo neobvladljivo brzenje –, je v atomski dobi za celotno življenje obveljalo, da se odvija s filmsko naglico. Mnogim se je začelo dozdevati, da se njihovo bivanje spreminja v zgoščene povzetke, kakršne so lahko videli na velikih platnih in malih ekranih: na njih je posameznik podvigov in dogodivščin (pre)polno pot od rojstva do smrti uspel prehoditi v nekaj urah. Čedalje manj ljudi je moglo vsestransko premisliti, kar so pravzaprav doživeli. Izkušnje so postale privilegij posebej pozornih, ki izsiljevalski naglici niso pustili odločati o svojih življenjih: le ti so lahko postali zares modri.

A tudi to še ni bilo končna postaja. V informacijski dobi ostajajo v zavesti številnih zgolj posamezni hipi – brez povezav s poprejšnjimi in poznejšimi trenutki. Kaj takega si je okoli leta 1900 lahko predstavljal kvečjemu vsestransko izjemen posameznik, denimo tenkočutni pesnik Josip Murn - Aleksandrov (1879–1901). Tri ali štiri generacije pozneje pa je marsikdo izgubil še zadnje drobce svojega časa: v vsem – tudi v vsakdanjosti – se je začel ravnati po drugih. Po večini, ki v demokratični dobi sprejme za slehernika veljavno odločitev. Ljudje so zato čedalje redkeje izbirali med *prav* in *narobe* ter odgovarjali na vprašanja o resnicoljubnosti in licemerstvu, vse več pa je bilo med njimi naprezanja za takšno ali drugačno korist oziroma udobje prinašajočo prilagoditvijo. Prišlo je celo do pravcate pozabe lastne edinstvenosti. Neizstopanje v dobi multiplikacijskega kloniranja in digitalizacijske množinskosti sleherne ednine ni postalo le aktualno, temveč tudi drugo ime za varnost. Stati na lastnih nogah namreč pomeni biti absolutna manjšina, posledično pa tudi opaznost. V dobi količine je to psihološko zelo težak položaj. A kakor koli že: brez *svojeglavcev* v najžlahtnejšem pomenu besede bi človeštvo zlahka postalo *plastična masa*, ki jo po svoji volji gnetejo za dosega takega ali drugačnega cilja zainteresirani demagogi. Že stoletja. Pravzaprav že izza antične dobe, ko se je na stari celini pojavila politika, ki je računala na množice.

Modernizacija v 20. stoletju ni prinesla le odločanja večine, temveč zaradi številnih novih poklicev, ki jih je terjal s stroji in drugimi napravami prepreženi

svet – znanost je vedno naredila, kar je zmogla, pa naj je bila novost z etičnega stališča še tako problematična ali sporna –, tudi prej komaj predstavljivo različnost zaposlitev ljudi. Usklajevanje in povezovanje dela posameznikov in skupin je postalo zapletena naloga, ki je zaposlila tehnološko usmerjene menedžerje. Ti so zasedli velik del prostora, ki so ga nekoč obvladovali ustvarjalne mreže med ljudmi kar najbolj domiselno spletajoči polihistorji. Razlika je bila velika: medtem ko so poznavalci več področij izhajali iz razvojnih potreb posameznih dejavnosti, so menedžerji širili in izpopolnjevali takšne ali drugačne poslovne modele, kar je čez čas vodilo k neznanskemu povečanju administriranja na ravni korporacij ter na nivoju države in mednarodnih organizacij.

Specializacija, ki je zajela vse plasti življenja, je večala tudi težave pri razumevanju in opisovanju stvarnosti. Srednja mera, ki jo je izračunavala statistika, je bila iz dneva v dan abstraktnejša in bolj oddaljena od slehernikove izkušnje. Zares povprečno ni več živel nihče. Čeprav so se od časa do časa skovale poobčevalne ideologije, ki so jim njihovi propagatorji pripisovali sposobnost pojasnjevanja vsega, saj so vir vseh težav videli v enem samem problemu, se je prej ali slej izkazalo, da odpovedujejo pri temeljnih zamislih človeškega sobivanja. Zmerom znova so posegale po že znanih zatiralskih in izkoreninjevalskih receptih – le da naj bi se ti ne uporabili več le proti posameznikom ali ožjim skupinam, temveč kar proti določenim slojem, narodom ali rasam.

Totalitarne ideologije 20. stoletja, ki so v dobi pospešene modernizacije vsaka na svoj način zaznamovale življenje ljudi – tudi Slovencev –, so nelahek položaj človeka v vrtincih sprememb s svojimi popreproščenji slike sveta še dodatno zapletle. Politizirala so vse ravni bivanja. Gosta mreža ideologije je prekrila tako vsakdanjost kakor izjemne trenutke. S tem pa so totalitarizmi vnesli najrazličnejše pogoje tudi v območja, kjer so ljudje poprej živeli drug z drugim brez težnosti predstav o koristi in škodi za takšno ali drugačno vizijo zgodovine. Celo družinska in narodnostna pripadnost, pa sosedstvo, prijateljstvo ter glasbeni, literarni in kulinarični okus so postali politika. Tudi najobičajnejša pomoč sočloveku v stiski se ji ni izmaknila. Katoliška cerkev tako v javnosti ponekod ni mogla opravljati niti svoje tradicionalne karitativne dejavnosti. V 21. stoletju se je ob številnih krizah v najvplivnejših medijih več pozornosti kot dejavni solidarnosti s trpečimi posvečalo razglabljanju o ustreznem vživljanju v njihov položaj oziroma stanje. V očeh marsikoga je stvarnost postala le gradivo za takšno ali drugačno teorijo, ki določeno politično usmeritev legitimira, drugo pa trančira …

A režimi, ki so zrasli na temeljih totalitarnih ideologij, so kljub strašljivi nasilnosti in brezmejni licemernosti doživeli polom. Eni so izgubili vojno, drugi – tisti, ki so *republiko* preobrazili v *publiko* – mir. Bili so, preprosto povedano, tako hud napad na človeško naravo in svobodo, da bi prilagajanje njihovim zahtevam za slehernika pomenilo izgubo lastne edinstvenosti. Ne samo posameznih zunanjih znamenj identitete. Človeška posamična in skupnostna normalnost sta bili sami po sebi upor proti njim. Obstoj predpolitične plasti bivanja, v kateri je življenje naravnano ne le k ohranitvi, temveč tudi k razmahu, omogoča brezpogojnost v sobivanju in sodelovanju. Neločevalnost.

Medsebojno pomoč brez vnaprejšnjih pogojevanj. Njena smer določajoča zvezda severnica je dobronamernost. V tem območju je mogoče splesti najtrdnejše vezi tako na raznočasni osi kakor na zaporednih ravneh sodobnosti.

Zgodovina je zaradi učinkovanja totalitarnih ideologij, s katerimi se je začenjalo *novo štetje* – fašizem ga je vpeljal tudi formalno, komunizem pa je skušal ukiniti vsaj izraz za tradicionalno datiranje po Kristusovem rojstvu –, doživela v novejši dobi več globokih pretresov in prelomov, kot bi jih povzročila sama modernizacija s svojimi tehnološkimi novotarijami in nenehnimi *menjavami straže* na hodnikih oblasti po demokratičnih volitvah. Vendar so bile revolucionarne prekinitve s preteklostjo v marsičem površinske: zlomile so le premočrtnost nekaterih političnih, gospodarskih in kulturnih procesov. Predhodno stanje pa je pri njih vseeno zaznamovalo prihodnost, saj je nova stvarnost hotela biti popolno nasprotje vsemu, kar je odrivala v minulost. Sleherni totalitarni negativ je več kot očitno povezan z demokratičnim pozitivom. In navsezadnje ima celo pojem revolucije dvojen pomen: gre za poimenovanje vrnitve v izhodišče, je pa tudi oznaka za popoln zasuk. Tako razredni in nacionalni socializem kot fašizem so slednjega izvedli z različnimi poudarki, a v krivinah zgodovine, ki so ostale za njimi, se je nagrmadilo neizmerno število trupel in etično opustošenje komaj predstavljive globine.

4. Srebrni oljenki iz 1.–2. stoletja

Popotovanje skozi čas potemtakem zaznamujejo tako stalnice kot prelomi. Nemogoče je prepričljivo govoriti o tem, da zgodovina na vseh področjih izkazuje stalno tendenco. Ko so znamenitega ekonomista Johna Maynarda Keynesa (1883–1946) po izbruhu velike gospodarske krize jeseni 1929 vprašali, ali je svet že doživel kaj podobnega, je dejal, da je – v *dobi mraka*. Dodal je, da je potem vse skupaj trajalo okoli 400 let. Dejansko pa je še dlje. Ljudje so marsikje v južni Evropi leta 1000 živeli na ravni, ki je bila približno pri desetih odstotkih tiste iz časa Kristusovega rojstva. Vendar pa je tu in tam tudi tedaj le bilo kaj svetlega. Ne samo zaradi oljenk ali zaradi sveč, ki so ob velikem upadu trgovanja med severnimi in južnimi obalami Sredozemlja po arabskih osvojitvah postale glavni vir umetne luči na evropski celini. Samostani niso bili samo središča k poglabljanju duhovnosti obrnjenega življenjskega sloga, ki se je opazno razlikoval od vsakdanjika razširjevalcev in branilcev vere, temveč tudi trdnjave vednosti. Karel Veliki (ok. 747–814), ki je komaj znal *narisati* svoj vladarski monogram, je v želji, da bi svojemu razsežnemu cesarstvu – prvemu po propadu zahodnorimskega imperija med Atlantikom in Panonijo – zagotovil čim večjo enotnost, spodbudil učenjake k prepisovanju starejših kodeksov. Tedaj oblikovana podoba latiničnih črk je ob iztekanju srednjega in porajanju novega veka postala vzor kritikom težko berljive gotice, saj so menili, da se je rabila že v antiki. A se ni. Pisava humanistov, ki se je sčasoma uveljavila na vsem evropskem Zahodu, je v svojem jedru srednjeveška. Karolinška.

Brez dvoma pa se je tehnična zmogljivost v mimohodu dob dolgoročno povečevala. Zgodovina je zlasti v tem segmentu vzpenjajoča se pot, čeprav se ne more pohvaliti z enotnim ritmom sprememb. Cerkev Svete modrosti v Carigradu in speyerska katedrala, ki stojita vsaka na svojem robu *dobe mraka*, sta kot gradbena podviga že presegli večino stavb antične dobe. A pozneje se

slika deloma spet zasuče: če primerjamo nepopravljive razvaline industrijske epohe s samostanskimi kompleksi, ki so bili v 18. in 19. stoletju izpostavljeni propadanju, je – vsaj kar zadeva trajnost – vendarle treba priznati prepričljivo premoč starodavnim mojstrom. Dandanes se da nekatere od nekdanjih hiš molitve, pobožne zbranosti ter angelske in zemeljske učenosti brez prehudih težav obnoviti. V starih časih so pač menili, da generacije, ki prihajajo, zamenjujejo – ali celo samo nadomeščajo – notranjo opremo, stene, stebri in stopnišča pa lahko ostajajo. Pozneje se je zdelo prav, da so novi tudi zidovi, saj se je človek ovedel dotlej neslutenih potreb. Kjer je bil nekoč iskan mir skrivnostnega polmraka, je bilo pozneje treba predirne osvetljave, ki je edina omogočala delovno sobivanje kar največjega števila ljudi v kolikor mogoče majhnem prostoru.

Zgodovina se nenehno izmika udejanjanju slehernega modela in izpolnitvi katerega koli algoritma, ki si ga za njen opis zamislijo teoretske sheme gradeči poenostavljalci. Kot celota ne dela krogov in ni neprekinjena spirala. Prav tako ni premica. Pa tudi svetilnik ni – in ne kup črepinj. Zgodovinarji, ki absolutizirajo takšno ali drugačno shemo dogajanja in jo razglašajo za univerzalno, spregledujejo širino življenja in njegovo pestrost. Celo velike epidemije, ki so si bile po množičnih smrtih na prvi pogled podobne kot jajce jajcu, so v antični in srednjeveški epohi imele zelo različne posledice. Antoninska in ciprijanska kuga, ki sta razsajali v letih 165–180 in 250–270, nista resneje ogrozili človeškega potenciala Rimskega cesarstva, saj se je prebivalstvo številčno kmalu vrnilo na prejšnjo raven. Bili sta krizi, ki ju je sredozemski svet v naslednjih generacijah obvladal. Povsem drugačen je bil izid justinijanske kuge (541–542), ki je onemogočila celo možnost obnove nekdanjega političnega reda. Bizanc, ki ga je prizadela, se je tedaj zapletel v velika sredstva požirajoče vojne na vzhodu in zahodu, drastično zmanjšanje števila davkoplačevalcev pa je potrebe po finančnih prispevkih posameznika dvignilo v nebo. Stari svet ni vzdržal te preizkušnje. Če je sv. Hieronim (ok. 370–420) ugotavljal, da se rimski svet podira, je bila približno štiri generacije pozneje izgubljena možnost, da bi se lahko kdaj koli obnovile razmere iz časov enotnega sredozemskega imperija. Po drugi strani pa je najvišji val kuge Evropi, ki je dobil ime *črna smrt* (1346–1356) – odnesel je okoli tretjino prebivalstva stare celine, medtem ko je epidemija v času cesarja Justinijana I. (482–565) bizantinski državi odvzela približno četrtino *žive sile* –, naznanil slovo srednjega veka in povzročil spremembe, ki so pospešile porajanje renesančne civilizacije. Drastično zmanjšanje števila ljudi je tedaj vodilo k zavedanju povečanega pomena vsakogar. Izidi podobnih preizkušenj so potemtakem privedli do nasprotujočih si rezultatov. Ljudje, ki so se znašli zadrgnjeni v različnih časovnih vozlih, so se na podobne izzive odzvali povsem različno. Pa četudi so v 6. in v 14. stoletju hoteli sedanjost zaznamovati z obnovo sijaja antike!

Prav tako je za zgodovino pomembno, da so spremembe na določenih področjih življenja lahko le omejene. Kmetijstvo se niti v trenutkih največjih političnih prelomov ni prenehalo ravnati po naravnih ciklusih. Delo na zemlji je bilo seveda oteženo, kdaj tudi začasno onemogočeno – čeprav nemara pogosteje zaradi ujm kakor zaradi spopadov –, a ta pramen življenja je v bistvenem smislu ohranjal kontinuiteto. Tudi prevlada tržnih zakonitosti pri

prodaji pridelkov, ki je sledila stoletjem samooskrbnega ideala, ni prinesla popolne spremembe: nekatera območja so že dolgo poznala poudarek na določenih kulturah in so bila odvisna od menjave dobrin. Na Slovenskem so bili takšni zlasti vinogradniški predeli, v manjši meri pa tudi mnogi drugi. Zato so bili kmetje v alpsko-jadranskem prostoru – kakor je poudaril pravni zgodovinar Sergij Vilfan (1919–1996) – prej mali poslovneži kakor pa zgolj poljedelci in živinorejci. Bližina morja je omogočala razširitev dejavnosti v smer prevozništva, to pa je širilo obzorja in kar klicalo po trgovanju. Že v zgodnjem novem veku so bili kmetje na tem področju zelo dejavni, zaradi česar so vzbujali nelagodje pri pripadnikih drugih stanov. Kar je v začetku *belle époque* ugotavljal pesnik Anton Aškerc (1856–1912) – da je med slovanskimi kmeti najbolj izobražen češki, za petami pa mu je slovenski, nakar dolgo ne pride nič –, je imelo globoke korenine v stvarnosti dolgega niza stoletij.

Zgodovina pa se je izmikala modelnemu ukalupljanju tudi zaradi vere, volje in prepričanja ljudi, ki ne glede na vse posledice niso sprejeli diktata okoliščin. Tudi ko se je pod topotom osvajalskih kopit, sandal in škornjev tresel svet, se nekateri duhovi – kakor Arhimed (ok. 287–212 pr. Kr.) – niso pustili motiti pri svojih vsakdanjih opravilih. Kartuzijanski očetje in bratje so od vsega začetka živeli v skladu z redovnim geslom *Križ čvrsto stoji, medtem ko se svet vrti*. A tudi številni *ljudje brez posebnosti* so v šumu dni, mesecev in let vseskozi zaupali v pravico, čeprav sta jih stiskali krivica in pristranost. Drugi si niso pustili vzeti vere v nenehno napredovanje niti v najtemnejših urah, ko se je okoli njih vse šibilo in podiralo. In v dneh drobljenja – čistunskega razcepljanja in hujskaškega netenja sporov – se je marsikje oglasila kljubovalna (proti)misel o medsebojni povezanosti celotnega sveta. Nasprotovanje razprševanju in atomizaciji je v časih sile marsikomu pomagalo preživeti. In po drugi strani: ko se je v javnem prostoru vsiljevala ideja o eni sami možnosti in se je kot cilj razglašala monolitnost, je zasebnost kar kipela od utiranja vzporednih poti. Pa še naprej: marsikaj, kar se v zgodovini začne, ima svoj konec – vendar ne vse. Trajnost včasih preživi sleherno obliko minevanja. Zgodovina je prolog k dramam, komedijam in tragedijam sedanjosti. Je uvod, ki enkrat odpira vrata prihodnosti, drugič pa jih zaklepa za preteklostjo.

Prav tako je zgrešena vseobsežna in nenehno ponavljana misel, da je Zemlja drugo ime za prostor nenehnega darvinističnega boja za obstanek. Ne samo modri planet kot celota, temveč tudi mnogi njegovi predeli poznajo najrazličnejše oblike tvornega sožitja. Neštetih medsebojno prepletenih zgodb življenja kratko malo ni mogoče povzeti v nobeno shemo ali jih nategniti na eno kopito. Vednost o njih nam je potrebna kot temeljni način osebne in skupnostne orientacije, ki ni manj pomemben od tistih, katerim botrujejo najgloblji znanstveni, umetnostni in filozofski uvidi. A če se ti usmerjajo k bistvom oziroma jedrom, je zgodovina sinonim za konkretnosti. Njen element so enkratnosti. Kronološke, značajske, miselne, čustvene, situacijske … Vsakršne! Zato se zgodovina kot način vednosti o svetu, ljudeh in stvareh marsikomu zdi razpršena in neintenzivna, vendar pa je kot nenehno razširjajoči se prostor, v katerega lahko – kakor je nekoč slikovito dejal največji med intelektualci, ki so zagovarjali evropskost Rusije Aleksander Ivanovič Hercen (1812–1870) – vsakdo vloži svoj stih.

Pripovedi o enkratnostih, ki so rodile pisano paleto človekovih izkušenj, niso obremenitev ne za posameznika ne za skupnosti, temveč zakladnica za vse in vsakogar – pa naj se ozirajo v višave ali se vrtijo okoli srednjih leg in nižišč življenja. Herodot iz Halikarnasa (ok. 485–ok. 420 pr. Kr.), ki v evropskem civilizacijskem krogu velja za praočeta zgodovinopisja, je svojo knjigo o nekdanjosti začel z željo po spominjanju. Pozabo je več kot očitno štel za nekaj slabega in škodljivega ter človeka ovirajočega. Po drugi strani pa mu je bilo jasno, da more slehernik razširiti osebni svet z doživetji in izkušnjami drugih. Zlasti tistih, ki so bili rojeni pred njim. A težava je v tem, da izkušnje prebivalcev nekdanjosti niso dosegljive neposredno. O ljudeh iz minulih časov ne pričuje njihova dejavnost sama na sebi, temveč zgolj spomin nanjo oziroma njene posledice. Za zgodovino je to dvoje – zavest o preteklosti in tako ali drugače razberljiva sled minulih dogajanj – vse do danes ostalo nenadomestljivo.

V vedah, ki zaradi neponovljivosti tega, kar preučujejo, ne morejo opravljati poskusov, se lahko prava narava pojavov dožene le po njihovih učinkih, ti pa se v vsej celovitosti le redko pokažejo oziroma spoznajo takoj. V primeru zgodovine je mogoče kolikor toliko zanesljivo govoriti o teži, pomenu in smislu posameznih dogodkov po približno dveh generacijah. Če so okoli leta 1980 še lahko sodili, da je trajna posledica prve svetovne vojne (1914–1918) nasprotje dveh svetov – totalitarnega in pluralnega –, ob milenijskem prelomu v Evropi to že ni več držalo. Resda so za delitvijo ostale ožganine zgodovine, vendar se je ločnica, ki jo je Vasilij Vasiljevič Rozanov (1856–1919) leta 1918 začel povezovati s prispodobo *železna zavesa*, iz sedanjosti vsaj začasno preselila v preteklost. Točneje: v zavest o njej.

V mitologiji antične Grčije muze – zaščitnice umetnosti in vednosti – niso bile po naključju hčere Mnemozine, tj. Spomina. Klio, ki je skrbela za zgodovino, med njimi ni bila najmanj pomembna. Značilno se zdi, da je bilo med očeti književnosti na slovenskih tleh kar nekaj ustvarjalcev, ki so si poiskali zavetje tudi pod njeno mogočno senco. Pri Primožu Trubarju (1508–1586) tako naletimo na vesti o dobrega pol stoletja pred njegovim rojstvom izumrlih knezih Celjskih. Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) ni samo privabil v Ljubljano prekaljenega knjigotržca Janeza Krstnika Mayra (1634–1708) ter poskrbel za izdajo lekcionarja v slovenščini (1672), temveč je tudi raziskoval in popisoval preteklost Kranjske. S svojim delom je vplival na nečaka Janeza Gregorja Dolničarja (1655–1719), še bolj pa na Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), ki je z naravnost enciklopedično širino obravnaval rodno deželo. A pozornost je namenjal tudi Koroški, Istri in Trstu. Ko je po starejših virih povzemal tragično zgodbo Veronike Deseniške (ok. 1400–1425 ali 1428) – propad celjske grofovsko-knežje dinastije je prvi tematiziral kot nekakšno poravnavo za njen umor –, se ni zaustavil niti na Trojanah oziroma pri Motniku; brez občutka, da gre na tuje, je posegel še v štajerski prostor. Že res, da so bile deželne meje nekoč zelo pomembne, saj so se iz posameznih ozemeljskih enot v Svetem rimskem cesarstvu po sklenitvi westfalskega miru leta 1648 zlahka oblikovale moderne države, a velikani duha so jih zmogli prečkati.

5. Polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693)

Anton Tomaž Linhart (1756–1795) se je – za razsvetljenske ideale značilno – posvečal leposlovju in zgodovini. Kot dramatik je skušal vplivati na sedanjost

6. Dramatik, pesnik in zgodovinar Anton Tomaž Linhart (1756–1795)

skozi gledališče, ki je bilo dolgo časa edino srečevališče vrhunske literature in nepismenih množic, kot raziskovalec in premišljevalec preteklosti pa je učene rojake in tujce obveščal o poteh svojih rojakov skozi čas. Njegova v letih 1788 in 1791 izšla študija o zgodovini Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije je bila tako prepričljiva, da jo je proslavljeni nürnberški založnik Ernst Christoph Grattenauer (1744–1815) čez čas vnovič poslal na knjižni trg. Za Linhartovo delo je bilo dejstvo, da ga je sprejel pod svoje okrilje razsvetljenskim pogledom naklonjeni korespondent prvakov nemškega literarnega Olimpa – Johanna Wolfganga von Goetheja (1749–1832) in Friedricha von Schillerja (1759–1805) –, lepo priznanje.

Tudi pozneje so bile v slovenski javnosti opazne pisateljsko-zgodovinarske dvoživke: Janez Trdina (1830–1905) si je pridobil večji sloves zaradi svojega literarnega ustvarjanja, Josip Stare (1847–1922) pa se je v spomin rojakov vgraviral predvsem z obravnavami preteklosti. V slednjih je bil celo edinstven. Med vsemi slovenskimi zgodovinarji se je le Stare lotil pisanja obsežnega pregleda poti človeštva skozi valove in vrtince časa in ga leta 1891 tudi uspešno sklenil. Njegovi kolegi so slej ko prej premalo brali, da bi lahko ustvarili kaj podobnega. Kot je opozoril historiografski velikan 20. in 21. stoletja John Lukacs (1924–2019), je nekaj – a zelo malo – velikih pisateljev, ki za seboj nimajo izkušenj z mnogimi knjigami, med pomembnimi zgodovinarji pa takšnega preprosto ne more biti. Povezave med pojavi na različnih koncih sveta so marsikdaj komajda zaznavne, vendar se ob pozornih analizah, ki jih omogoča le bralska vztrajnost, vendarle razkrijejo. Celo vpliv posameznih dogodkov – pa tudi zgolj besed – more biti kdaj neizmeren. Tako je zadalo habsburški monarhiji smrtni udarec načelo samoodločbe narodov, ki ga je razglasil *profesor sveta*, ameriški predsednik Woodrow Wilson (1856–1924). Njegova emancipacijska politična načela so ljudje, ki so prej več let nihali med življenjem in smrtjo, sprejeli s pravcatim religioznim zanosom. Nekaj časa so prebivalci držav, ki so se zapletle v prvo svetovno vojno, skoraj brez izjeme verjeli, da jim mož iz novega sveta prinaša odrešenje. Predstavniki Slovencev, ki so si v dolgih mesecih pogajanj o pogojih antantnih in pridruženih sil za sklenitev miru z Nemčijo, Avstrijo, Madžarsko, Bolgarijo in Turčijo v Parizu uspeli dvakrat utreti pot do njega, so ga ob zadnjem srečanju junija 1919 pozdravili celo kot nesmrtnosti zapisanega rimskega cesarja, čigar beseda lahko bodisi prebudi bodisi pogubi milijone. Ko potem pogodbe niso bile takšne, kot se je pričakovalo, je bilo razočaranje prav tako planetarno. Nič čudnega ni, da je tudi zgodovinopisje v tistem času začutilo potrebo po preučevanju zvez med posameznimi prostori, ki jih je dotlej obravnavalo ločeno. Marc Bloch (1886–1944) je menil, da je prihodnost raziskovanja preteklosti v primerjalnih študijah. Z njimi se je presegala tako nenatančnost svetovnih zgodovin, ki marsičesa niso opazile, kakor absolutizacija določenih dosežkov in tipike.

Vedo o doživetem pa so ob prostorskih ločnicah omejevale tudi duhovne zatemnitve. Ohranjanje vednosti, do katere so se prikopali ljudje v preteklosti, še zdaleč ni samoumevno; omogočata jo le nenehno zavestno obnavljanje in kritična pozornost. Neredko je pomnjenje dosežkov nekdanjosti tudi nevarno. Po drugi svetovni vojni je bila najobsežnejša zgodovina slovenskega naroda,

ki sta jo napisala dva Josipa – Gruden (1869–1922) in Mal (1884–1978) –, razglašana za več kot samo problematično delo. Proti njej niso grmeli in ropotali samo režimu maršala Tita vdani ideologi, ki so se spoznali na vse – vendar na nič drugega –, marveč tudi univerzitetni profesorji, katerih koristoljubni pameti se ni zdelo nečastno izkoriščati političnega *ribanja tal* za lastno uveljavitev. V njihovem miselnem in besednem slovarju očitno ni bilo stvari, ki bi se jim zdela prenizk(otn)a. A kljub omalovaževalnim, zaničevalnim in sovražnim opazkam o Gruden-Malovi zgodovini, ki so izpričevale velike strasti malih ljudi, so se njeni sešitki vseeno brali – kakor so se že v času nemške oziroma madžarske okupacije na Štajerskem, Koroškem, Gorenjskem, v Posavju in Prekmurju. Tako je velika pripoved o nekdanjih časih tudi uspela sooblikovati sedanjost, na katero sploh ne bi smela vplivati.

Ob prepovedih pozitivnega spomina, ki jih je poznala že starodavnost, je velikokrat mogoče slišati zatrjevanje, da zgodovino pišejo zmagovalci. Toda to ne drži; dejansko stanje je precej bolj zapleteno. O preteklosti najpogosteje pišejo zgodovinarji, ki bi radi ugajali zmagovalcem. Služenje mogočnikom in večinskemu mnenju je skušnjava mnogih in imunost redkih. Vendar pa je pomembno, da se ob udinjajočih piscih zmerom najdejo tudi dediči Leopolda von Rankeja (1795–1886), ki je dal vedeti, da je edina zgodovinarja vredna naloga povedati, kako je pravzaprav bilo. Če se tega zmerom ne da storiti v pozitivu, je pač treba v negativu. Prokopij iz Cezareje (ok. 500–po 565), ki mu je bila zaupana skrb za ovekovečenje podvigov armad in ladjevij zadnjega (vzhodno)rimskega in prvega bizantinskega cesarja Justinijana I., je tako že med prehajanjem antike v srednji vek ob knjigah vladarjevih zmagovitih vojn in sijajnih zgradb napisal tudi *Tajno zgodovino*. Resnicoljubni človek si bo prej ali slej utrl pot do besede, katere duh bo utelesil njegovo kritično misel o svetu, ljudeh in rečeh brez poenostavitev in približnosti. Najvišji dosežki bodo tako tudi pozneje prave izjemnosti, tipičnost pa dejanska običajnost. Še tako goreči pleskarji ideološke megle lahko le upočasnijo proces spozna(va)nja dejanskega stanja; ustvarjajo samo kulise in privide, ne pa tudi nekdanje stvarnosti. Leta 1858 je Abraham Lincoln (1809–1865) v času odmevnih debat z *malim velikanom* – senatorjem Stephenom A. Douglasom (1813–1861) – dejal: *Lahko slepite ljudi nekaj časa; nekaj ljudi lahko slepite ves čas; ne da pa se slepiti vseh ljudi ves čas.*

7. Josip Valentin Gruden (1869–1922)

8. Josip Mal (1884–1978)

Viri:

1. Zbirka Avstrijske nacionalne knjižnice na Dunaju.
2. Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.
3. Zbirka Muzeja krščanstva na Slovenskem.
4. Hrani Pokrajinski muzej Celje.
5. Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.
6. Zbirka portretov cesarja Franca I., hrani Slikovni arhiv Avstrijske nacionalne knjižnice na Dunaju.
7. Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.
8. Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.